

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2017

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 15 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya swiletelo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji leyi landzelaka kutani u fungha tinomboro ta swivutiso swa tibuku leti u dyondzeke tona lembe leri. Endzhaku ko endla tano, hlaya swivutiso swoleswo kutani u hlawula leswi u lavaka ku hlamula swona.
3. Papila leri ri na SWIYENGWE swa MUNE:

XIYENGWE XA A:	Novhele	(35)
XIYENGWE XA B:	Ntlangu	(35)
XIYENGWE XA C:	Swirungulwana/Swihungwana	(35)
XIYENGWE XA D:	Vutlhokovetseri	(35)
4. Hlamula SWIVUTISO SWIMBIRHI ntsena, xivutiso XIN'WE ku suka eka SWIYENGWE swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.

XIYENGWE XA A: NOVHELE
Hlamula xivutiso xo huma eka novhele leyi u yi dyondzeke.

XIYENGWE XA B: NTLANGU
Hlamula xivutiso xa ntlangu lowu u wu dyondzeke.

XIYENGWE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA
Hlamula swivutiso HINKWASWO swa swirungulwana/swihungwana.

XIYENGWE XA D: VUTLHOKOVETSERI
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka switlhokovetselo HINKWASWO.
5. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
6. Landzelela swiletelo leswi nga emasungulweni ya XIYENGWE XIN'WANA na XIN'WANA hi vukheta.
7. Nombora swivutiso swa wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
8. Sungula XIYENGWE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
9. Nkarhi lowu pimanyetiweke: Tirhisa timinete ta kwalomu ka 60 eka XIYENGWE XIN'WANA na XIN'WANA.
10. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

XIYENGE XA A: NOVHELE		
Hlamula swivutiso swa novhele leyi u yi DYONDZEKE.		
NOMBORO YA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Ndzi ngo tinciki!</i>	35	5
XIYENGE XA B: NTLANGU		
Hlamula swivutiso swa ntlangu lowu u wu DYONDZEKE.		
2. <i>Byokota Madlayisana</i>	35	7
XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swirungulwana HINKWASWO.		
3.1 'I ntirho muni?'	17	10
3.2 'Ximanga xi huma esakeni'	18	11
XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka switlhokovetselo HINKWASWO.		
4.1 'Xona hi xihl'	17	13
4.2 'Hlayisani ririmi'	18	14

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO U HLAURILE SWIVUTISO HI MFANELO:

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa nghwaju ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

NONGONOKO WO TIKAMBA			
XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NOMBORO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (✓)
A: NOVHELE (Swivutiso swa ximbangu)	1	1	
B: NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	2	1	
C: SWIRUNGULWANA/ SWIHUNGWANA (Swivutiso swa ximbangu)	3	1	
D: VUTLHOKOVETSERI (Swivutiso swa ximbangu)	4	1	
LEMUKA: Tiyisisa leswaku u hlamurile swivutiso eka swiyenge SWIMBIRHI ntsena.			

XIYENGE XA A: NOVHELE**XIVUTISO XA 1: NDZI NGO TINCIKI! – FA Thuketana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Hi swona vamanana, i nhlikanhi,' ku vula mufundhisi Chavani a ri karhi a hundza laha vavasati lava a va yime kona.
 'Yu!' ku vula manana Mahime hi ku tshukwa, a va a tikhoma ni nomu.
 'Hi swona mufundhisi,' ku hlamula manana Nkulunge na manana Risimelo hi nomu wun'we. 'Fambani kahle mufundhisi.' 5
 'Ma tiva a ndzi nga n'wi voni, hikokwalaho ka yini mi nga ndzi tshunyetanga hi tihlo loko mi n'wi vona a ri karhi a ta?' ku hlevetela manana Mahime. 'Mi ri a nga va a ndzi twile?'
 'A ndzi kholwi,' ku hlamula manana Risimelo.
 'Ni loko a lo ku twa a swi na mhaka, hi kona u ta khawula, u bole nomu *man* Sarah,' 10 i manana Nkulunge yoloye.
 'Wo va Ntekele wa dina *man*,' ku hlamula manana Mahime. 'Phela wo namba a endla ongeti hi yena mufundhisi wa kereke leyi. Mufundhisi Chavani a ngo ho va nchumu. Pho a ngo lwe, lwe, lwe, ingiti va lo n'wi rilela.'
 'Kunene Ntekele wa siringa,' ku hlamula manana Risimelo. 'Hambi ye a swi n'wi 15 khomisi tingana ku vulavula hi ndlela liya. Hee! Vana va mina va te nge! Vana va mina va te nge!'

- 1.1 Xana vanhu lava va vulavula va ri kwihi? (1)
- 1.2 Hlamusela hi ku komisa leswi endliweke hi Ntekele loko Jamboti a nghena endhawini leyi vanhu lava a va ri eka yona. (2)
- 1.3 Kombisa hi ku hetiseka swiendlo swa vanhu lava va vulavulaka laha henhla leswi kanetanaka na vukhonger bya vona. (2)
- 1.4 Xana Jamboti a a ta eku endleni ka yini eka ndhawu leyi? (2)
- 1.5 Hlamusela swilo swimbirhi leswi Ntekele a swi vuleke hi vana va ndhawu yaleyo eka siku rolero. (2)
- 1.6 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka mavulavulelo ya Ntekele lawa u ya tsaleke eka 1.5? (2)
- 1.7 Xana Jamboti u vule yini eka Manayila hi mahanyelo ya Majakana? (2)
- 1.8 Boxa vito rin'wana ra Manayila. (1)
- 1.9 Xana vumunhu bya Ntekele bya yelana na Vukriste bya yena ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Hi ku vona ni ku swi tiva leswaku loko swi ka swi ku tani, Lefty a a nga ha endleki, Walk-tall, a n'wi tshinelela hi vukheta, hi vukheta swinene, a ri karhi a khongotela tani hi munhu loyi a khongotelaka mbyana yo leva, leyi a yi tivaka leswaku hambi ku ri yena yi nga ha n'wi tlulela yi n'wi handzulela kunene. A n'wi khongotela a ri karhi a yimisele mavoko ehenhla a ku: 'Hayi, *ou bra Lefty, maak los vas is*. U nga swi endli sweswo, u nga tlhavi Mpfule wa wena. Tsundzuka ou bra Lefty, tsundzuka leswaku Mpfule i wa wena, tsundzuka bra Lefty, tsundzuka leswaku i wa wena, Mpfule *is jou doll*.' 5

'Basopa Walk-tall, ndzi tshike ndzi divida mbyana leyi,' ku vula Lefty, miri wa yena wu ri karhi wo dyu, dyu, dyu, dyu, wu rhurhumerisa hi matimba ya xivungu lexi a a ri naxo enhlokweni. Mahlo ya yena ya ri karhi yo keti, keti, keti, naswona ya ri karhi ya tsutsuma-tsutsuma ongeti i mahlo ya mamba. Nomu lowo tshama wu te a, a wu lo gabaa! Ina, Lefty a a chavisa. 10

'Nee *ou bra Lefty*,' ku ya Walk-tall emahlweni ni ku khongotela. 'Mpfule i murhandziwa wa wena, *and* Mpfule u ku rhandza ngopfu. Loko wo n'wi tlhava u n'wi dlaya u ta sala na mani? Xana wa ha ta n'wi kuma wo saseka ku fana na Mpfule.' 15

- 1.10 Hi xihhi xikongomelo xa Walk-tall xo vuyelela marito lawa eka Lefty, 'Mpfule i wa wena?' (2)
- 1.11 Xana Lefty a a dume hi yini? (2)
- 1.12 Hikokwalaho ka yini Mpfuleni a nga byelangi Lefty ntiyiso wa xivangelo xa ku va a yile eka yena? (2)
- 1.13 Xana i mhaka ya kahle ku va Mpfuleni a fambile a ya sayina na Lefty ehandle ka ku tivisa vatswari va yena? (2)
- 1.14 Hi kwihi ku yelana exikarhi ka leswi vaLefty va swi endleke ku twisa Ntekele ku vava, na leswi Xoxololo a swi endleke eka Mafela-nkatini kokwa wa Dodovha? (2)
- 1.15 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya Lefty na bya Walk-tall? (2)
- 1.16 Hlamusela mhaka yo biha leyi yi nga sala yi humelela eka vaMpfuleni loko yena a ha humile ku ya eka Lefty. (2)
- 1.17 Vumunhu bya Ntekele byi kuceterile vana va yena ku va na ...
 A vunwa, ku tshama va tsakile na ku lukelela mano yo kanganyisa.
 B vunwa, ku lukelela mano yo kanganyisa na ku tshama va chuhile.
 C rirhandzu, ku lukelela mano yo kanganyisa na ntshunxeko.
 D tihanyi, ku lukelela mano yo kanganyisa na vukriste. (2)
- 1.18 Ntekele a ri mudlayi wo tidlaya. Tiysisisa mhaka leyi hi leswi swi nga eka tsalwa. (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**XIVUTISO XA 2: BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

MATHEBULA:	Nkatanga, vutomi bya tika. Hakunene ndza kholwa leswaku misava ya rhendzeleka; ku hava laha munhu a nga tsutsumelaka kona.	
MAKHANANA:	Ku lo humelela yini kasi? Boxani leswi mi karhateke. (MATHEBULA a miyelanyana ku komba leswaku a nga tilulamiselanga ku heta nkarhi hi ku vulavula.) Ma yi vona mihlolo? Mo na swipfuketana mo hlundzuka bya lwandle mi tlhela mi miyerisa xinoyi. Mihlolo leyi voniwaka hi mina wa ka Ngoveni!	5
MATHEBULA:	U vula leswaku a wa ha ri wa ka Mathebula u wa ka Ngoveni?	
MAKHANANA:	Xii-i! Ndzo hlambanya mina. Ndzi onhile loko ndzi hlambanya hi kokwana?	10
MATHEBULA:	Makhanana, ndzi tikhomile swi ringene. Loko a ndzi ri wa mahawu ingi ndzi ku nyumisile exikarhi ka vanhu.	
MAKHANANA:	Kasi swi lo yini mi nga ndzi byeriki swilo swa kona?	
MATHEBULA:	Ndzi twe to tala hi wena loko ndzi ri enkhubyeni.	
MAKHANANA:	Ti ri yini?	15
MATHEBULA:	Swi lo yini u ngo ndzi ba nomu ku fana ni nhongana loko yi wela emasini?	
MAKHANANA:	Ndzi khomeleni a ndzi nga titwi loko ndzi vulavula.	
MATHEBULA:	Hola ku sungula hi kona ndzi nga ta ku byela leswi ndzi karhataka. (MAKHANANA a tikomba wonge a nga ha hlundzukungana, kutani MATHEBULA a sungula ku boxa swivilelo swa yena.) Wa tiva ndzi twile vanuna van'wana va ri karhi va vulavula hi wena.	20

- 2.1 Boxa ndhawu na nkarhi lowu n'wangulano lowu wu humeleleke hi wona. (2)
- 2.2 Mathebula a a tirha kwihi? (1)
- 2.3 Nkhuvo lowu Mathebula a yile eka wona loko a ta twa hi ta swiendlo swo biha swa Makhanana a wu ri wa yini? (1)
- 2.4 Hlamusela mhaka leyi Mathebula a yi tweke hi vanhu enkhubyeni mayelana na swiendlo swa Makhanana. (2)

- 2.5 Vula vito ra mana wa Makhanana. (1)
- 2.6 Mhaka ya leswaku Mathebula a hi munhu wa 'mahawu' yi kombisa yini hi mahanyelo ya yena? (2)
- 2.7 Hlamula HI SWONA kumbe A HI SWONA ivi u seketela nhlamulo ya wena. Makhanana a a ri munhu wo tshembeka. (2)
- 2.8 Mathebula u vula yini loko a ku misava ya rhendzeleka?
- Hlawula nhlamulo leyi yi nga yona eka leti landzelaka:
- A Misava a yi tshami ndhawu yin'we.
B Swilo swa tika.
C Swilo swa cinca.
D Vanhu va karhata. (1)
- 2.9 Vito ra tsalwa leri ri yelana njhani na timhaka leti humelelaka eka rona? (2)
- 2.10 Hi ku vona ka wena hi xihhi xikongomelo xa Makhanana xa ku kombela Mathebula leswaku a tlhela na yena exilungwini. (2)
- 2.11 A swi fanerile ku va Makhanana a hlundzuka loko nuna wa yena Mathebula a n'wi vutisisa hi mhaka leyi a yi tweke enkhubyeni ke? (3)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

MAGAMANA:	Hayi, Mathebula u nga vulavuli hi ndlela yaleyo, hikuva hi wena u nga n'wi dlaya.	
VANHU:	U ni ntshiva mufana loyi a nga layiwanga engomeni.	
MATHEBULA:	Ndza tshemba leswaku leswi hosi yi nga swi vula mayelana ni M'bvexa lowo ngwingwa ni vusiku swa humelela. M'bvexa loyi a nga va a lo tirhela swibakele swa mina.	5
MAGAMANA:	Leswi Mathebula a swi hlamuselaka swa twala a swi twali. Hambiswiritano wanuna wa vanhu u hi fikisile laha a hi lava kona. Lo ...	
MAVUNDZA:	(Hosi ya ha vulavula.) A nga si heta. A hlamusele leswi n'wi endleke leswaku a ambala n'wandhindhana.	10
VANHU:	(Va fa hi ku hleka.) Ohoho! Leswi humelelaka laha Ntlhaveni swo titiva.	

MAGAMANA:	(A hlundzukile.) Mavundza u sungule rini ku ndzi kokakoka hi njhovo? Miyela.	15
MAVUNDZA:	Ndzi khotse ncila Mayeke.	
MAGAMANA:	Tshama hansi wena Mathebula. U nga yimi u hlamusela swin'wana, hikuva laha a ndzi lava kona ndzi ku kumile. U ndzi vekile erivaleni. Lexi ndzi lavaka ku tiva xona eka wena Mavundza hi lexi: xana hi swona leswi vuriweke hi Mathebula?	20
MAVUNDZA:	Hi swona hosi.	
MAGAMANA:	Xana u vula leswaku ni swibakele swa Mathebula swi nga va swi tirheriwile?	
MAVUNDZA:	Hi swona, kambe ku nga ri mina.	
MAGAMANA:	Mathebula a nga te hi wena. A hi swona?	25
MAVUNDZA:	Ndza swi twa, a ndzo kumbexani.	
MAGAMANA:	A wu ku kumbexana yini?	
MAVUNDZA:	Sweswi hina tin'anga mi hi ehleketelaka ku va ni mirhi yo hambana-hambana.	

- 2.12 A swi sukela kwihi ku va hosi Magamana a vula leswaku Mathebula hi yena a nga dlaya Gezani Maluleke? (2)
- 2.13 Vula vito ra wansati loyi a tiviseke hosi leswaku Mathebula a hi yena a nga dlaya Maluleke. (1)
- 2.14 Eka ntshaho lowu swa tikomba leswaku Mavundza u na ntlimbo wa le ndzeni. Paluxa ntlimbo wa kona. (2)
- 2.15 Nyika nkongomelo wa tsalwa leri. (2)
- 2.16 Ku va hosi yi vula leswaku Mathebula hi yena a nga dlaya Maluleke ku ri leswaku yi tiva ntiyiso wa leswaku u dlayiwile hi Mavundza swi kombisa yini? (2)
- 2.17 Ku ya hi ntshaho lowu, Mavundza a a ri na ntirho muni eka siku leri? (1)
- 2.18 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka tsalwa leri? (2)
- 2.19 Ku na laha hosi yi vulaka leswaku Mavundza wa nyowela. Xana u yima na wona marito lawa ya hosi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.20 Xana xigwevo lexi nyikiweke Mavundza xa amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 3: NDZI NA TIMFANELO – SJ Malungana na NJ Maluleke****3.1 'I NTIRHO MUNI?' – NJ Maluleke**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Kasi loko a vuya a tshanele hi njombo, nghamu a a ta hlekelela onge a nga konyomoka ni tinhlaya swona.

Ku heta ku fihlula, Mahafu u tlhonthile Toyota yakwe ... 'Hahani ndzi ta hundza ndzi mi vona loko ndzi vuya ...'

'Hi swona,' N'wa-Gija a n'wi hlamula, 'kambe loko wo hlwela u ta kuma hi yile eka Malamulele. Hi na xitokofela xa ku horisana kutani ndzhengha wa namuntlha hi ya hlengeletana kona.' 5

'Loko mi vona ndzi hlwela mi nga tifambela, hahani. Ndzi nge mi tshembisi leswaku ndzi ta hatlisa ndzi vuya mi nga si famba,' Mahafu a veka hahani wakwe N'wa-Gija erivaleni. 10

Mahafu a a ri mutsarinkulu wa tibuku ta Xitsonga. Va ka Khomanani Publishers, laha a nga rhumela kona khume ra swihungwahungwana, a va pasise nhungu wa swona ntsena – va kombela leswaku leswimbirhi leswi a swi caceriwe hi swa tipolitiki, swi siviwa hi swin'wana swimbirhi. Kutani laha handle, ngopfu-ngopfu epatwini laha filimi ya vutomi yi nyawulaka kona, 15 hi kona a ku ta hatlisa ku kumeka mahungu yo tivikana.

Mahafu wa vanhu u chayerile vhene ya yena ya Toyota a hundza endhawini ya Shayandima a kongoma eTshakhuma kusuhi ni le Nineteen (Levubu). 'Namuntlha laha patwini vanhu va kona i tindhalanghwa.'

- 3.1.1 Boxa ndhawu YIN'WE laha timhaka ti humelelaka kona eka xirungulwana lexi. (1)
- 3.1.2 Hi xihi xivangelo lexi Mahafu a xi byeleke nsati xa ku va a ya lava ntirho? (1)
- 3.1.3 Boxa vito ra n'wana wa Mahafu. (1)
- 3.1.4 Nyika ntirhoxidzi lowu Mahafu a a tirha wona. (1)
- 3.1.5 Kombisa xilo xin'we lexi kombisaka leswaku Mahafu a a nga tshembekangi? (1)
- 3.1.6 Hi ku komisa nyika vumunhu bya nsati wa Mahafu. (2)
- 3.1.7 Hikokwalaho ka yini Mahafu a vule leswaku 'namuntlha ... vanhu i tindhalangwa'? (1)

- 3.1.8 Xana Mutsari u fikelerile eku thiyeni ximunhuhatwa Ntimawakwe eka xihungwana lexi? (2)
- 3.1.9 Boxa tindlela TIMBIRHI leti Mahafu a ti tirhiseke ku endlela leswaku a nga nyikiwi thikithi hi swipitikopo. (2)
- 3.1.10 Aneka vonelo ra wena mayelana na matirhelo ya Ntimawakwe na vatirhikulobye. (3)
- 3.1.11 Vula dyondzo leyi u yi kumeke eka xihungwana lexi. (2)

NA

3.2 'XIMANGA XI HUMA ESAKENI' – SJ Malungana

Tlhela u hlala ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

Nukeri a a ri yena mufambisi wa xitici hilaha ndzi vuleke hakona. A swi fanela leswaku maphorisa va tivisa mufambisi vuthala hinkwabyo lebyi a va byi kuma mayelana ni makhamba lama a ma karhata tiko. Nukeri a a tlherisela mahungu eka makhamba ya yena, hi ndlela leyi a swi nga oloveli maphorisa ku khoma makhamba lawa. Swi tekile malembe Vhoks ni ntlawa 5
wa yena va karhi va heta tihomu ta vanhu.

Vakhale va te: 'Hambi wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka.' Maphorisa na vona, swi fike laha va nga kanakanisiwa hi vufambisi bya Nukeri. Ku ve ni nkarhi lowu va nga twa leswaku makhamba ma etlela ematorokisini lama nga onhaka, va kunguhata ku ya va khoma nivusiku, Nukeri u ve a byela 10
makhamba ya yena ma rhurha kutani loko maphorisa va ya va kuma ku nga ri na munhu. Phela Nukeri a va tshembisile ku va sirhelela naswona a a chava leswaku loko vo khomiwa, ximanga xi nga huma esakeni.

Mhaka ya vukhamba yi ye yi tinyika matimba le Mkhuhlu. Lava nga na mabindzu a vo tshama va khome timbilu hi mavoko hi ku chavela vutomi 15
bya vona. Phela loko u ala ni swimalana swa wena a swi nga va karhati, ku ku ntsetela kan'we hi qulu, va tikumela leswi va swi lavaka.

- 3.2.1 Mutsari u vula leswaku 'minkarhi leyi hi hanyaka eka yona yi cincile'. Seketela mhaka leyi u kongomisa eka Nukeri. (2)
- 3.2.2 Hlamusela leswi endleke leswaku Nukeri a nga ha tirhi hi ku tshembeka entirhweni wa yena. (2)
- 3.2.3 Boxa xilo XIN'WE xa leswi Nukeri a a hakeriwa hi swona eka ntirho wakwe wa le tlhelo. (1)
- 3.2.4 Nyika vito leri vanhu va muganga a va tiva muti wa Nukeri hi rona. (1)

- 3.2.5 Xana vito leri u ri tsaleke eka XIVUTISO XA 3.2.4 ra fambelana na leswi a swi humelela eka Nukeri ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 3.2.6 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti nyikiweke. Emutini wa Nukeri a ku fihlutiwa ...
- A vanghana va Nukeri.
B vanhu va kereke.
C vanhu lava pfumalaka.
D vanhu lava hundzaka hi ndlela. (1)
- 3.2.7 Kombisa ndlela leyi Nukeri a a ri xiphiqo hi yona eka ku hlayisiwa ka nawu wa tiko. (2)
- 3.2.8 Maphorisa va tekile goza rihi ra matirhelo hi ku va va kanakanisiwa hi murhangeri wa vona? (1)
- 3.2.9 Hikokwalaho ka yini Vhoks a sungurile ku tsaka loko a vona Nukeri a fika ekhotsweni? (2)
- 3.2.10 Hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile loko a wu ri eka xiyimo xa Nukeri loko Vhoks na ntlawa wa yena va heta ku khomiwa? (2)
- 3.2.11 Xana mutsari u swi kotile ku thya xirungulwana xa 'Ximanga xi huma esakeni hi ndlela leyinene ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 4**

- 4.1 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XONA HI XIHI – KJ Ngobeni et. Al

- 1 Xona hi xihhi?
- 2 Mi tshama mi swi vona kwihi?
- 3 Ku avanyisa a nga tengangi xana?
- 4 Sweswo i ku lahlekeriwa hi vulawuri.
- 5 Va tiyisile va Youth League,
- 6 Woman's League va bile xigandlu,
- 7 Cosatu na SACP va ku, i ndlopfu ya hina,
- 8 Youth Communists va ku, a nga ninginiki.
- 9 Swi vula yini leswi xana?
- 10 Hikuva wa handzuka, wa khehleka,
- 11 Hikokwalaho ka mavondzo,
- 12 Xona hi xihhi?
- 13 Ku tirha hi nkinkhi swa pfuna,
- 14 Ku tirha hi ku tshembeka swa vuyerisa,
- 15 Ku tinyiketa swi ni mihandzu,
- 16 Wena u tirha yini va ta ku tsundzuka loko swi tenyekile?
- 17 Tiko ri yimile hi milenge,
- 18 Tiko ri le mahandzeni ya tindlela,
- 19 Tiko ri lava matimba ya Xikwembu ku pela nambu.
- 20 Tiko ri lava mukutsuri.
- 21 Mi nga n'wi lumbeti vumbhoni byo hembra, mi nga n'wi lumbeti thyaka,
- 22 Loko a vo hembela n'wina ke?
- 23 N'wi tengiseni timbilu tenu ti ta wa,
- 24 Hikuva a mi nga etleli mi nga se n'wi khembisa.
- 25 Mina na wena hi yima kwihi xana?
- 26 Kumbe hi le ndzilekanini xana?
- 27 Naswona nawu wu ri yini?
- 28 Wa rivalela kumbe wa hlongola xana?

- 4.1.1 Hi mintila leyi nga tluliki mune, tsala mongo wa xitlhokovetselo lexi. (3)
- 4.1.2 Tsavula ntila eka ndzimana ya vuntlhanu lowu kombisaka leswaku vanhu va navela ku kuma munhu loyi a nga va humesaka evuhlongeni. (1)
- 4.1.3 Mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 17 lowu nge: 'Tiko ri yimile hi milenge'? (1)

- 4.1.4 Xana mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 6 loko a ku, '... va bile xigandlu'. (2)
- 4.1.5 Kombisa nkoka wa ku vuyeleriwa ka marito 'ku tirha' eka mintila ya 13 na 14. (2)
- 4.1.6 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito leri tikisiweke laha hansi.
Kumbe hi le **ndzilekanini** xana? (2)
- 4.1.7 Mutlhokovetseri eka ntila wa 15 u ri: 'Ku tinyiketa swi ni mihandzu'. Ntila lowu wu vula leswaku:
A Ku amukela hosi swa ponisa.
B Ku nyikela swisiwana hi mihandzu i mhaka ya nkoka.
C Ku tirha hi matimba swi na hakelo leyinene.
D Ku dya mihandzu swi nyika matimba. (2)
- 4.1.8 Hlamusela ku titwa ka mutlhokovetseri eka ndzimana ya 6. (2)
- 4.1.9 Xana marito lama tirhisiweke hi mutsari eka ntila wa 21 loko a ku, 'Mi nga n'wi lumbeti ... thyaka' ya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

- 4.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

HLAYISANI RIRIMI – JT Manganyi

1	A hi xalamukeni Vatsonga,
2	Hi haluxa ritsandze
3	Hi nga kovelu
4	Loko hi hlange ni van'wana.
5	A hi veni Vatsonga va xiviri,
6	Hi havaxela ku rhandza ririmi ra hina,
7	Hi hitekela ku ri andlala,
8	Hi funengela dzovo ra rona.
9	A hi tswongeni vulombe bya rona.
10	Hi nwa swidziki swa rona.
11	Hi hlambela enambyeni wa rona,
12	Hi khapa hi tsako loko hi ri ehleketa,
13	A hi khandleteleni ku tichava
14	Leswaku makhamba ma nga hi yiveli rona.

- 4.2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki mune. (3)
- 4.2.2 Tsavula ntila eka ndzimana ya 1 lowu kombisaka leswaku Vatsonga a va fanelangi ku titumbeta. (2)
- 4.2.3 Nyika nhlamuselo ya marito 'va xiviri' lama kumekaka eka ntila wa 5. (2)
- 4.2.4 Hi ku komisa hlamusela hungu leri paluxiwaka hi ntila wa 7 lowu nge: 'Hi hitekela ku ri andlala ...' (2)
- 4.2.5 Mbuyelelo wa marito ya 'A hi ...' eka mintila ya 1, 5 na 9 wu kombisa ntshikelelo wa mhaka yo karhi. Kombisa mhaka leyi ku tshikeleriwaka yona eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2.6 Kombisa xifaniso xa le miehleketsweni lexi mutsari a hi tumbuluxelaka xona hi ntila wa 12 lowu nge: 'Hi khapa hi tsako loko hi ri ehleketa' (2)
- 4.2.7 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'makhamba' eka ntila wa 14. (2)
- 4.2.8 Xana mutsari u tirhisile thoni ya muxaka muni eka xitlhokovetselo lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70